

ALENA PROKOPOVÁ / 24. 3. 2016

„Jsem to já a nejsem to já“ aneb Postava Zdeňka Svěráka

Jedna z nejoblíbenějších osobností českého kulturního prostoru oslaví 28. března osmdesátiny. Ceněný herec, divadelník a spisovatel je renesančně všestrannou osobností. Do historie domácího filmu uplynulých čtyřiceti let se však nejvýznamněji vepsal jako scenárista.

Svěrákovské kulatiny se dočkají oslav ve velkém stylu. Do vybraných kin v Česku i ve světě bude v narozeninovém dni uvedena remasterovaná verze *Obecné školy*. Autobiografická rodinná tragikomedie z poválečného Bohdalce patří k nejúspěšnějším titulům autorské dvojice Zdeňka a Jana Svěrákových. Současně v roce 1991 představovala ukázkový porevoluční domácí snímek – chytrý, hezký a český. Tyto přídomy charakterizují i celou scenáristickou tvorbu Zdeňka Svěráka.

Otec-scenárista a syn-režisér mají na svém kontě i mezinárodně nejoceňovanější porevoluční titul – *Kolju*, který získal Oscara 1997 za nejlepší neanglicky mluvený film. Společná svěrákovská filmografie však zahrnuje šest celovečerních hraných snímků. Zatím posledním z nich byla hudební pohádková komedie *Tři bratři*, která měla premiéru v létě 2014. Březnové jubileum zdobí i informace, že Jan Svěrák začne podle scénáře svého otce letos v létě točit jeho vzpomínkovou knížku *Po strništi bos*. Ta se podle oficiálního žebříčku Svazu českých knihkupců a nakladatelů stala nejprodávanější českou knižní novinkou roku 2013.

„Jsem to já a nejsem to já,“ prohlásil Zdeněk Svěrák o čtivém textu, který inspirovaly jeho vzpomínky na klukovská léta. Příběh se časově odehrává před *Obecnou školou*. Líčí zážitky sedmiletého protagonisty, který se v roce 1943 s rodiči musel z pražského Bohdalce na dva roky přestěhovat na venkov, do otcova rodného Kopidlna. Relativně krátké období patří k formativním etapám Svěrákova života, současně však zahrnuje

zajímavý, mnohotvárný úsek moderní československé historie.

Z propojení „velké“ historie s malými, osobními dějinami dokázal Zdeněk Svěrák vždycky vytěžit maximum, ať už šlo o příběhy odehrávající se v konkrétním historickém období (*Život a neuvěřitelná dobrodružství vojáka Ivana Čonkina*, *Tmavomodrý svět*, *Obecná škola*, *Kolja*) či ve fikčním pohádkovém světě (*Tři veteráni*, *Lotrando a Zubejda*, *Tři bratři*). Specifickou součástí autorových výletů do historie jsou pak oba filmy spjaté s osobností fiktivního národního génia – Járy Cimrmana (komediální detektivka *Rozpuštěný a vypuštěný*, založená na motivech hry *Vražda v salonním coupé*, a vynikající mockument *Jára Cimrman, ležící, spící*).

Ironický, nelítostně láskyplný odstup si ovšem Zdeněk Svěrák neudržel jen od hrdinů, kteří se potýkají s úskalími minulosti, ale i od svých současných postav. Počínaje titulním protagonistou komedie *Jáchyme, hod' ho do stroje!* (1974) a konče (zatím) čiperným penzistou Josefem Tkalounem z *Vratných lahví* (2007) představují svěrákovské příběhy – bez ohledu na to, kdo je režíroval – různé pohledy na „obyčejného českého člověka“.

Svěrák občas využívá dětské optiky (*Kolja*, *Obecná škola*), pro jeho postoje je však důležitá její konfrontace s dospělým protagonistou (výjimku tvoří snad jen komedie *Ať žijí duchové!* /1977/, její charakter ovšem ovlivnila literární předloha Jiřího Melíška). Ženské hlavní hrdinky u Svěráka nenajdeme, i když bez představitelk něžného pohlaví by se jeho příběhy neobešly: svěrákovští hrdinové by bez praktičnosti, laskavé oddanosti a tolerance svých žen vůbec nemohli existovat. Zásadní roli v jejich životě hraje věrnost, jež ovšem může fungovat jen v konfrontaci s pokušením. Ve svěrákovském hrdinovi je i touha nechovat se vždy mravně, nechat se nést na křídlech svých fantazií a zapomenout, že za to jednou bude třeba zaplatit.

Svěrákovské příběhy jsou vždy přísně ctnostné. Navenek nejdál od tohoto pravidla se ocitl knihkupec Dalibor Vrána z tragikomedie *Vrchní, prchni* (a byl ovšem také za své činy nejvíc potrestán.). Není proto náhodné, že roli chronického sukničkáře pronásledovaného alimenty, který se pustí do svěrázných kriminálních činností, nehraje Zdeněk Svěrák, ale Josef Abrhám. [1] Pokud Svěrák „svým“ hrdinům propůjčí vlastní tvář, kopírují pevné morální normy, s nimiž si veřejnost spojuje autora samotného – přestože třeba hudebník Louka z *Kolji* či penzionovaný učitel Tkaloun z *Vratných lahví*

musejí nejprve projít pokušením. Noví Svěrákovi protagonisté jsou ovšem morálně rozhodně jednoznačnější než např. dva charakterově poněkud ambivalentní hrdinové z 80. let, v nichž Svěráka režíroval Vít Olmer. Zatímco zubař Burda z tragikomedie Co je vám, doktore? je protagonistou Svěrákova scénáře, inženýr Hnyk z filmu Jako jed tvoří ve svěrákovské filmografii výjimku, protože ho napsali jiní autoři – Olmer a Jiří Just podle literární předlohy Karla Zídka.

Stojí za to všimnout si, že žádný ze Svěrákových hrdinů není „chcípákem“ v duchu charakterů, které do českého filmu vnesla po roce 1989 nová režisérská generace. Přestože otec z *Obecné školy* či Louka musejí ohýbat záda, nemají pokřivený morální kodex, jsou plně socializovaní, jejich vztahy s okolím nejsou narušené sebestředností – a nikdy nejsou pasivní. Ukázkovou scénou je finále *Obecné školy*, ve kterém otec malého hrdiny zneškodní na školním výletě nevybuchlý granát, zatímco okázalý válečný hrdina Igor Hnízdo trapně selže.

Přinejmenším od počátku 90. let tak začal vznikat až jakýsi prototyp, který v očích veřejnosti spojuje „reálného Svěráka“ a „svěrákovskou postavu“. Zvláště silné je toto spojení v okamžiku, kdy syn Jan svého „tatínka“ režíruje (*Tatínek* je ostatně název celovečerního biografického dokumentu z roku 2004, který spolurežíroval Martin Dostál).

Hlava rodiny v *Obecné škole* (jež je vlastně vzpomínkou na Zdeňkova otce), léčitel Fišárek z *Akumulátora 1*, Louka a Tkaloun jsou spojeni se svým autorem podobným způsobem jako „allenovské“ postavy s Woodym Allenem. Dokonce i v loutkovém příběhu *Kuky se vrací* namluvil scenárista „svěrákovskou“ postavu – moudrou a laskavou lesní bytost Hergota. Pouze v žánrově vyhraněném *Tmavomodrém světě* Jan Svěrák pro civilní herecký naturel svého otce roli nenašel, takže ten se na plátně jen mihne.

Je samozřejmě bezúčelné hledat hranici oddělující konstrukt od pomyslně „skutečného“ Zdeňka Svěráka, který si s danými situacemi jako autor navíc opakovaně pohrává: ve filmu o natáčení filmu *Trhák* si zahrál scenáristu, ve filmovém portrétu Divadla Járy Cimrmana *Nejistá sezóna* zase promítl sám sebe do postavy autora a herce Rybníka. V komedii *Na samotě u lesa* zase hraje Pražáka Lavičku, který usiluje o koupi venkovské chalupy, což je situace vypůjčená z jeho vlastního života. Ve *Třech*

bratrech Zdeňku Svěrákovi nikoli náhodou připadla role vypravěče-učitele, kterou můžeme považovat za ikonickou. Svěrák totiž v očích veřejnosti nabývá podoby národní celebrity spojující jaksi představu o „učiteli národů“ Komenském a „Otci vlasti“ Karlu IV. Pedagogické rysy, jež Zdeněk Svěrák rozvíjí na bázi svého vzdělání i původního povolání, dominují i v „postavě“ autora, který zpívá s dětským sborem své písňové texty zhudebněné Jaroslavem Uhlířem.

Postava Svěráka-učitele si navíc udržuje kredit i díky „roli“ v pseudovědeckých seminářích, jež pravidelně tvoří součást her Divadla Jára Cimrmana. Fiktivní postavu českého génia, kterou Zdeněk Svěrák vytvořil s Ladislavem Smoljakem a Jiřím Šebánkem v roce 1966 pro rozhlasový pořad *Vinárna U pavouka*, ovšem divákům ve svých přednáškách přibližují „vědci“-cimrmanologové, kteří hrají i v divadelních kusech přisuzovaných samotnému Cimrmanovi. To omlouvá jejich ochotnický herecký projev, který je samozřejmě dnes formován zcela profesionálně. Zdeněk Svěrák je tak ve filmu mnohotvárnějším hercem, než jakým je coby „cimrmanolog Svěrák“, který je navíc – coby karikatury skutečného, infantilně ambiciózního vědce – nepříliš sympatický. [2]

Široká veřejnost se se sofistickou hrou s tímto dvojitým fikčním světem ztotožnila v míře až pozoruhodné – Češi s láskyplnou ironií přijali za svou postavu Cimrmana, který si do svého deníku zapsal: „Chtěl bych vidět svou rodnou vlast Böhmen“ – a do celonárodní, vážně míněné vlastenecké ankety Největší Čech v roce 2005 nominovali smyšleného rakousko-uherského génia [3].

Cimrmanova podoba je sice neznámá (existuje pouze autobusta s natolik strhanými rysy, že zabraňuje rozeznat autorovu podobu). Díky titulní roli ve filmu *Cimrman, ležící, spící* však představa o něm splývá s podobou samotného Zdeňka Svěráka [4]. Pomyslný, modelový český divák chtěl mít kdysi endoprotézu od hereckého představitele seriálového primáře Sovy z *Nemocnice na kraji města* – Ladislava Chudíka. Stejně tak část české veřejnosti – bez jakékoli ironické nadsázky – jednu dobu snila o tom, že se českým prezidentem stane Zdeněk Svěrák. Scenáristické dílo váženého jubilanta je rejdištěm více či méně pokřivených, zrcadlových obrazů skutečnosti – a v jejich rámci, v některé z řady realit, Svěrák nejspíš tím prezidentem už je.

Poznámky:

[1] „Svěrákovskou postavu“ by ve filmu jistě obohatil i inspektor Trachta, kterého hrál na jevišti, ale ve filmu *Rozpuštěný a vypuštěný* režírovaném Ladislavem Smoljakem ke scenáristově lítosti postavu převzal Jiří Zahajský.

[2] Stojí možná za to poznamenat, že Svěrák s Ladislavem Smoljakem už v 70. letech vytvářeli drobné, spíše škodolibé a podvratné postavy (např. věční spolužáci Šlajs a Tuček v komedii *„Marečku, podejte mi pero!“*).

[3] *Největší Čech* je formátem převzatým ze stanice BBC. Také ve Velké Británii se do první stovky „největších Britů“ dostal i (mytologický) král Artuš (nikoli však např. montypythonovský *Brian*). Po konzultaci s anglickými kolegy se ČT rozhodla Cimrmana z nominovaných vyřadit. Přestože neuveřejnila počet hlasů, které získal, tvrdí se, že měl šanci vyhrát, a to před Karlem IV., T. G. Masarykem, Václavem Havlem, J. A. Komenským a Janem Werichem (jiným českým autorem, který byl pro veřejnost „postavou“).

[4] A Valerie Kaplanové, která hraje ve filmu starou kustodku v liptákovském Muzeu peří, jež je ve skutečnosti Cimrmanem, jenž se na stará kolena proměnil v ženu.